

Урош Шуваковић

Универзитет у Београду

Учитељски факултет, Београд

ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ И ПОТРЕБА ЗА РАЗВОЈЕМ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНОГ ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА¹

Резиме: Друштвене промене засноване на неолибералном капитализму су, у читавој Европи, узроковале и промене у погледу потреба за институционализованим предшколским васпитањем. То је последица како кризе нуклеарне породице - што је утицало на развој ове потребе за установама типа јаслица и обданишта у градовима током XX века као епохе индустријализације - тако, и још више, кризе и урушавања проширене породице и система породичних односа у мањим срединама (укључујући и сеоске), што је савремена појава. Чак и оне средине које су дуго времена одолевале потреби за институционалним васпитавањем деце предшколског узраста - у ЕУ то су региони са патријалхалним начином живљења попут југа Италије - сада исказују потребу за њим.

Слична је ситуација и у Србији: иако "бела куга" узима свој данак, све је већа потреба за постојањем обданишта, не само у градовима, већ и у сеоским срединама.

Разлози су бројни и треба их тражити не само у "контракцији породице" - што је појава о којој је писао још Диркем - већ и у порасту броја једнородитељских породица, порасту броја породица у којима оба родитеља раде, често и по два посла, "старењу села" што изазива запошљавање млађих у већим срединама, али и немоћ старих да брину о потомству својих наследника, итд. Зато данас на ову потребу, када је о Србији реч, треба одговорити проширењем мреже предшколских васпитних установа и на већи број сеоских и мањих градских ("варошких") места, што треба посматрати и као меру побољшања популационе политике (не само проналитетне, већ и антимиграционе на релацији село - град).

Кључне речи: друшене промене, неолиберални капитализам, институционализовано предшколско васпитање, криза породице, популациона политика.

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру реализације научно-истраживачке делатности Учитељског факултета Универзитета у Београду, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Уводне напомене: друштвена контекстуализација савремених друштвених промена

Друштвене промене, настале захуктавањем неолиберализма, имале су значајне последице у читавој Европи. На макронивоу оне су значиле у западној Европи слабљење и/или напуштање коценпта социјалне државе (*welfare state*) “која представља једно од највећих достигнућа у послератној Европ“, зато што су то диктирали интереси мегакорпорација и крупног капитала чији “бизнис никада није био у љубави са социјалним уговором“ (Чомски, 2014). Како изгледају последице тог слома социјалне државе на примеру јавног здравства могли смо да видимо на примерима Италије, Шпаније, па и Француске током почетка пандемије COVID-19 у рано пролеће 2020. године. У погледу источне Европе промена је била још драстичнија; радило се о транзицији, квалитатвној промени система, контрареволуцији са одложеним дејством ако то означимо марксистичком терминологијом (Шуваковић, 2014:20-21), која је некада врло развијене системе у погледу социјално-економских права и њихове заштите вратила у неолиберализам, уз потпуну девастацију тих права. Ове промене и на Западу и на Истоку обележиле су крај XX и прве деценије XXI века, тако да када говоримо и о нашој данашњој теми, овај друштвени контекст морамо имати увек на уму.

У нашој литератури обично се наглашава да је процес социјалистичке индустријализације, који је отпочео по зваршетку II светског рата, узроковао масовне миграције становништва са села у градове (в. нпр. Радушки, 2016:48), што је свакако тачно. Међутим, тај процес је започео још између два светска рата, о чему феноменолошки сведочи и Арчибалд Рајс у "Чујте, Срби" (Рајс, 2019:301), а на конкретне показатеље указује академик Милош Мацура, који на основу њих закључује да се "урбанизација становништва Југославије уопште узев одвијала споро, али знатно брже у периоду после револуције него у раздобљу између два рата" (Мацура, 1997:237). Потом је дошло до имиграција ка Западу у периоду између шездесетих и осамдесетих година XX века, које су такође празниле села (нпр. насеља источне Србије)², па до миграција 1990-их које су добрим делом биле и присилне, и у прве деценије XXI века у истом правцу, при чему у овим последњим исељавањима није мали удео ни образованог градског становништва млађе и средње старосне доби (в. Гречић, 2019; Пенев, Предојевић - Деспић, 2019:1191-1193). Истовремено, стопа негативног природног прираштаја је у периоду од 1991. до 2017. порасла са -2,1‰ на -6,1‰ (Пенев, Предојевић - Деспић, 2019:1208).

² Ово је произвело и феномен "гастарбајтерског села" (в. Марјановић, 1997: 142-153).

Све наведено доводи до значајних промена у структури, типу породица који рађа нове потребе, а које бивају у већој или мањој мери задовољене у градским срединама, док у сеоским срединама остају незадовољене. У наставку ћемо се осврнути на потребу постојања развијене мреже предшколских установа у Србији, чији је развој на сеоским подручјима у потпуности изостао, што доприноси наставку миграција у градове и последично старењу и одумирању села.

Промене у типу породице и њеним потребама

Породичне задруге, као доминантан облик заједничког живота супружника, њихове деце и сродника, био је карактеристичан на нашим просторима за XIX век, па и првих неколико деценија XX века када су сеоска домаћинства у питању, насупротив варошким породицама, о чему је писао још Валтазар Богишић (1884). У социјалистичкој Југославији "породичне задруге изгубиле су било какав практичан значај. Тамо где постоје оне су доказ привредне и културне заосталости и друштвеног имобилизма" (Младеновић, Панов, 2003:52), какав је случај са албанским породицама на Косову и Метохији, где у заосталијим деловима опстају, макар и у неком трансформисаном облику (Ђурић, 1997). У нашем законодавству оне су одавно изгубиле статуст правног лица, али су одредбе које су регулисале имовинске односе чланова "породичне заједнице"³ опстајале све до доношења важећег Породичног закона 2005. године када им се губи и овај последњи траг. За нас је важно то да су породичне задруге решавале, поред осталог, и питања васпитавања и чувања деце, до њиховог поласка у редовну основну школу⁴, па су у највећем броју сеоских средина предшколске установе биле сувишне. Са градовима и варошким породицама је била друга ситуација. И поред постојања свести да васпитање и чување деце у раном узрасту треба да буде обавеза жена у породици⁵, у оквирима Хабсбургшке монархије већ 1844. бива основана прва предшколска установа у Суботици, а прво српско забавиште у Вршцу 1881. (Копас-Вукашиновић, 2004:1)⁶. Дакле, у оба случаја у варошима. Не треба ни наглашавати значајан утицај цркве на рад у овим установама. Законом о народним

³ Закон о браку и породичним односима, чл. 340-345.

⁴ Чему је такође у заосталим срединама постојало велико противљење.

⁵ Овде не мислимо само на супруге, већ и на женске сроднике претходних генерација (баке по обе линије сродништва), али у боље стојећим градским породицама и на гувенанте.

⁶ Каменов узима, с обзиром на то да је рад овог српског забавишта брзо био ометен смрћу оснивача, да је прво српско забавиште у Војводини почело с радом 1886. у Сомбору (Каменов, 2001:8).

школама Краљевине Србије "први пут је утврђен положај и улога забавишта у Србији" (Копас-Вукашиновић, 2004:11). Међу најстаријим оваквим институцијама је и забавиште које је постојало при београдској Основној школи на Западном Врачару још 1910, Дечије обданиште број 2 на београдској Палилули 1919, у коме су углавном била смештена ратна сирочад (ПУ Палилула, s.a.). Ова ауторка утврђује и шест фаза развоја предшколских установа у нас (Копас-Вукашиновић, 2004:12), при чему бисмо додали и седму фазу која започиње с увођењем обавезног припремног предшколског програма (ППП) за сву децу између пет и по и шест и по година, почев од шк. 2006/7 године⁷.

Нема сумње да је изградња система прешколског васпитања и образовања, као и школског система уопште - са неопходном инфраструктуром - те описмењавање становништва, доживело свој врхунац у периоду развоја социјализма у нашој земљи⁸, што признају и они аутори који су несклони тако регулисаним друштвеним односима (в. нпр. Митровић, 2015:147). Разлог томе не треба тражити само у идеологији која је томе погодовала, већ и низу других фактора, међу којима свакако треба истаћи: а) индустријализацију, која је тражила школовану радну снагу и за собом повлачила б) интензивне миграције из села у градове, в) еманципацију жена, што све производи и г) промене у типу породице: од патријархалне задружне, преко Диркемове "конјугалне" до Парсонсове "нуклеарне" и "детецентричне", при чему, породица у складу са Диркемовом теоријом крајем XX века улази у процес "индивидуализације породице и односа чланова породице. Породица све више постаје самосталан колектив, онда и чланови делују унутар и ван као персоналне индивидуалности, а све ређе по инерцији припадања породичном колективитету" (Милић, 2007:25). То представља према ставу Анђелке Милић важан Диркемов допринос социологији породице да "открије и антиципира шта ће бити главни догађаји и кретања крајем двадесетог века" (Милић, 2007:25), а што за последицу има и затварање круга у - породицама без деце (в. Милић, 2007:55).

Овакав убрзан друштвени развој који је производио набројане промене и истовремено био њихов резултат, довео је и до промена у потребама породица. Најпре, још у време убрзане индустријализације настао је слој тзв. "полутана" - становника села, који су преко викенда (продуженог, од петка поподне) обрађивали њиве и своја газдинства, а током радне

⁷ Члан 85. Закона о основама система образовања и васпитања.

⁸ Изузев Универзитета у Београду и Државног универзитета у Новом Пазару, сви други државни универзитети у Србији основани су у том периоду (Шуваковић, 2019:949).

недеље радили у фабрикама⁹. Њихова домаћинства на селу су чували њихови родитељи, који су још увек били сељаци, а они сами су тражили начин да се преселе у град или да постану гастарбајтери, па да оду на рад у иностранство. Еманципација жена је већ тада производила двохранитељска домаћинства, тенденцију која је почетком XXI века постала правило¹⁰. Радна каријера жена које су традиционално бринуле о деци и васпитавале их дошла је сада у конфликт са том њиховом новом улогом будући да су "збрињавање деце и професионална активност делимично инкомпатибилне активности" (Гавриловић, 2006: 350), што је за последицу имало потребу да неко, бар на неколико сати дневно, замени мајку у васпитању и бризи о детету. Ту улогу су све мање могли да врше нпр. родитељи супружника, из мноштва разлога¹¹. Тиме је значајно поспешена потреба за доступношћу предшколских установа, и то не више само у градским срединама, већ и у сеоским. Насупрот овом захтеву стоји "аргумент" нерационалности њиховог постојања у ретко насељеним подручјима, посебно брдско-планинског типа, који се истиче и када се ради о малим основним школама и њиховим издвојеним одељењима, која већ одраније постоје.¹²

⁹ Према подацима с краја XX века, око 65% домаћинстава са газдинством имало је сталне новчане приходе од рада ван тог газдинства, при чему су новчана примања по том основу чинила "највећи део новчаних поримања села" (Марковић, 1997:173). Сем тога, систем да се доприноси запослених уплаћују у општинске фондове, а одтале дистрибуирају за уређење градских редина, додатно је доприносио заостајању комуналне изградње села (Исто).

¹⁰ При том, неолиберализам који је у пуном замаху, произвео је и готово обавезан "допунски посао", тако да оба родитеља имају по два радна места: оно на коме проводе пуно радно време и још једно, додатно, на коме проводе до четири сата дневно. То се идеолошки рационализује као "већа зарада за бољи живот", уз пренебрегавање да квалитет живота није завистан само од висине зараде, већ и од квалитета и испуњености породичног живота, битисања уз сопствену децу, њиховог васпитавања итд.

¹¹ Већ смо напоменули да су породичне задруге практично ишчезле у периоду социјализма, породице су најпре постајале инокосне, потом и модерне (Митровић, 2015:130), па је и сазрела свест, додуше веома постепено посебно на селу, о потреби укључивања деце у предшколске установе. Та свест, наглашавамо, није била само последица "решавања проблема" где сместити децу док су отац и мајка на послу, већ и све веће спознаје о потреби социјализације са вршњацима већ на том узрасту. Осим тога, старење становништва у Србији се није десило одједном, већ је ишло постепено, са повећањем година старости за рађање, што је последицу имало не само старије мајке, већ и старије баке. Коначно, и постојање једнородитељских породица - не као резултата случаја, већ све чешће воље жене да мимо брака, самостално подиже дете - наглашава потребу за социјализацијом деце кроз предшколске установе које истовремено омогућују остварење ових жена не само у улози мајки.

¹² "Унутар модела школовања у ретко насељеним подручјима, на супростављеним странама налазе се финансијска неодрживост спровођења едукације и обавезе државе да

Потребе за предшколским установама и њихова задовољеност у Србији нашег доба

Неспорно је да је током прве две деценије XXI века, услед деловања фактора о којима смо претходно писали, али и неких других, дошло до развоја потребе за укључивањем деце у систем предшколског васпитања и образовања. Осим тога, прописи који су заживели у шк. 2006/7. години предвидели су и обавезност предшколског припремног програма (ППП).

Одговор у правцу задовољења ових потреба није, међутим, задовољавајући. И поред чињенице да је све већи постотак деце укључен у систем ПВО, односно да је удео укључених за ове две деценије практично дуплиран (в. Табела 1)¹³, извесно је да су потребе веће, а удео укључених још увек незадовољавајући. У 2019. чак 6740 деце је остало неуписано у ПВО¹⁴.

Школска година	Удео деце која похађају предшколско васпитање и образовање (%)
2000.	28,97
2002.	32
2009.	47,37
2011.	48,05
2012/13.	49,72
2014/15.	47,45
2015/16.	49,62
2016/17.	52,30
2017/18.	56,04

Табела 1: Удео деце обухваћене предшколским васпитањем и образовањем по годинама¹⁵

обезбеди образовање свима. Евентуална оптимизација школских објеката услед смањења броја ученика допринела би миграцији ка урбаним срединама оног руралног становништва које би то могло да приушти" (Јелић, Коларевић, 2016:221).

¹³ Проенти могу и да заварају, па треба подсетити на значајан демографски пад баш у овом периоду, који заправо значи далеко мањи број деце "кандидата" за ПВО.

¹⁴ И поред експанзије отварања приватних предшколских установа, нарочито од 2018. (в. Шуваковић, 2020:147). Оваквих установа је у јануару 2021. било 332, од којих у Београду 286, Крагујевцу 18, Нишу 10, итд.

¹⁵ Табелу саставио аутор на основу података из Гавриловић (2001:22) и Министарство рство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије [МПНТР] (фебруар 2021).

Структура обухвата је такође неједнака према типу насеља: у 2000. години је обухват деце у предшколским установама на нивоу Србије у *седишту општине* (урбана средина) износио 54,46%, а на нивоу целе општине наведених 28,97% (Гавриловић, 2001:22), из чега је више него јасно да *могућност* похађа ПВО није била једнако доступна свој деци, прецизније да су деца са села била у приличној мери ускраћена за реализацију тог права. И нешто новија истраживања су показала да на нивоу Србије у 39% села постоје обданишта, али је регионално посматрано ситуација веома различита: у Војводини је то случај у 81% села, у Централној Србији у 37%, Западној Србији 13% и Југоисточној Србији 22% села (Цвејић, Бабовић, Петровић, Богданов, Вуковић, 2010:80). Студије које су рађене указују да је одступање од просека у погледу учешћа сеоске деце у програмима ПВО -43%, док је одступање од просека у градским срединама +28% (Клашња, 2008, стр. 102). Најчешће навођени разлог за непохађање обданишта је жеља детета да буде код куће (38%). Деца из неурбаних насеља не похађају обданиште и због његове удаљености (26%), узраста детета (24%), цене (10%) и непостојања слободног места (5%), док је код деце из најсиромашнијих породица важнији разлог цена (19%) од удаљености (9%). Непостојање слободног места као разлог непохађања обданишта најчешће наводе најбогатије породице (13%) и породице из Београда (12%)" (Клашња, 2008:105).

Једна слична студија из 2010 показала је да свега 28,7% деце из "осталих насеља"¹⁶ похађа програме ПВО у предшколским установама, за разлику од скоро двоструко више деце из градских насеља која то чине (56,7%). Налази дати у овој студији показују да су разлози непохађања ПВО у 39,4% у "осталим насељима" "проблеми приступа" (предалеко је/нема организованог превоза, сувише скупо, нема места"), док су ставови родитеља доминантни са 52,1%. С друге стране, у градским насељима проблем удаљености односно превоза готово да не постоји, а као објективни проблеми се истичу скупоћа (13,4%) и недостатак места (8,3%). Ставови родитеља су и овде доминантни, али са 69,1%, што би могло да наведе на закључак да је у "осталим насељима" развијенија свест да деца треба да похађају ПВО него у градским (РЗС, 2012:159-161). У анкети Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, према резултатима на дан 28. априла 2021. године¹⁷

Стратегија образовања и васпитања до 2030: 15. Београд: МПНТР

¹⁶ РЗС је укинуо термин сеоска насеља, и све што није градско насеље сматра "осталим". У том смислу овај појам је шири од "сеоских насеља", будући да обухвата и приградска.

¹⁷ Анкету је попунило 75 од укупно 180 предшколских (јавних) установа са подручја

подзаступљеност деце из неградских (сва остала) насеља у групама у јаслицама и вртићима је драстична.

Тип насеља/ број група у предшколској установи	Групе у јаслама	Групе у вртићима
Неодређен тип насеља	33	90
Градско насеље	958	1801
Сва насеља сем градских	89	285
Укупно	1080	2176

Табела 2: Број дечијих група у предшколским установама према типу насеља

Када се ради о реализацији припремних предшколских програма (ППП), ту су подаци показују већу једнакост у обухвату, која је последица обавезности овог типа образовања у оквиру образовног система Републике Србије, али неједнакост у приступу не може да се не уочи. Тако према студији вишеструких показатеља за 2019. (РЗС, УНИЦЕФ, 2019:288) 93,1% деце потребног узраста у Србији похађа ППП, од чега је удео оних у градским насељима 91,8%, а у осталим насељима 94,8%. Пошто то законске одредбе омогућавају, 4,9% градске деце похађа ове програме у приватним установама, док деце из осталих насеља која ППП похађају у таквим установама - нема, што је индикатор недовољне платежне способности за ту врсту услуга. Сем тога, пада у очи да се ППП програми у свега 4,4% у градовима одвијају у школама, док је у осталим насељима то случај у 16,6%, што указује да свако шесто неградско дете похађа ППП у за то ненаменски саграђеном објекту¹⁸. Ово потврђује тезу о недостатку и неадекватности инфраструктуре за ПВО и ППП у неградским срединама.

Србије, УКЉУЧУЈУЋИ и оне предшколске установе које раде у оквиру образовног система Републике Србије на подручју АП Косово и Метохија. Подаци су добијени на основу нашег захтева за приступ информацијама од значаја за реализацију научно-истраживачког рада, те се овом приликом захваљујемо Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије што нам их је доставило.

¹⁸ "Од 2010. до 2019. године у руралним подручјима забележено је повећање броја ПУ од 0,7%, док је у предшколско васпитање укључено 1,6% више деце. Са друге стране, на крају 2019. године у урбаним подручјима радило је 48% ПУ више, уз учешће 32% деце предшколског узраста више него у 2010. години. Број основних школа (у виду истурених одељења матичних школа), за десет година смањен је за 10%. Овакав тип установа је најзаступљенији и чини 80% укупног броја основних школа у руралним подручјима. Случајеви оснивања нових матичних школа у руралним подручјима се могу набројати на прсте једне руке" (Коларевић, 2020).

Закључна разматрања

Несумњиво је да, захваљујући неравномерном развоју који је спровођен у периоду од око једног века, дошло до значајног заостајања неградских (осталих) насеља у односу на градска. Последица тога је већа или мања маргинализација становника са тих подручја, у односу на градско становништво, у погледу приступа различитим услугама, укључујући и васпитно-образовне, посебно оне које нису законски обавезне. У овом раду смо покушали да укажемо на потребу све деце за похађање ПВО и ППП, те на неједнак приступ предшколским установама деце из неградских подручја. Иако у раду то нисмо посебно наглашавали, с обзиром на то да смо се фокусирали на територијалне друштвене групе (град-неград), истраживања јасно сведоче да маргинализација до искључености постоји када је реч о похађању предшколског васпитања и образовања и код неких других друштвених група, нпр. Рома, деце са посебним потребама (РЗС, 2012; РЗС, УНИЦЕФ, 2019), итд.

Подаци до којих се дошло спровођењем различитих истраживања, указују да постоје субјективни и објективни фактори који утичу на мањи удео деце из неградских средина у похађању предшколског васпитања и образовања (изузев ППП). Субјективни фактори су доминантнији и описују се као ствар "жеље детета", постојања сродника који могу да чувају децу и сл. и извесно спадају у домен (не)развијености свести родитеља о потреби да се њихова деца социјализују са вршњацима, као и могућности да мајке саме или да им блиски сродници чувају децу у случају двохранитељских породица. Међутим, објективни фактори, какви су удаљеност обданишта и непостојање организованог превоза, потом висока цена и мањак слободних места у предшколским установама, свакако јесу они са којима друштво и држава могу да се ухвате у коштац, те да у краћем времену постигну нека побољшања. Свест је тешко променити, то захтева дуготрајан и стрпљив рад, али је капицитете потребне за ову сврху и њихову оптимализацију могуће обезбедити. То би био и задатак српског друштва, не само у погледу побољшања приступа образовања, већ и као мера спречавања пражњења села и заустављања процеса депопулације.

Литература

Богишић, В. (1884). *О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата*. Београд: Штампарија Напредне странке. Доступно на:

<https://archive.org/details/ooblikunazvnom00bogigoog>

Гавриловић, А. (2001). *Предшколске установе у Србији 1843-2000*. Београд: Службени гласник.

Гавриловић, А. (2006). Улога и значај предшколских установа у популационој политици. *Настава и васпитање* LV (3), 348-361.

Гречић, В. (2019). *Српска стваралачка интелигенција у расејању*. Нови Сад: Матица Српска.

Ђурић, С. (1997). Опстајање традиционалних облика брака код Албанаца на Косову и Метохији. *Социолошки преглед* XXXI (3), 359-384. Доступно на:

<http://www.socioloskipregled.org.rs/wp-content/uploads/2017/08/Djuric.pdf>

Јелић, С., Коларевић, В. (2016). Феномен социјалне искључености у периоду транзиције у Србији. *Социолошки преглед* L (2), 209-228. DOI: [10.5937/socpreg1602209J](https://doi.org/10.5937/socpreg1602209J)

Каменов, Е. (2001). Реч унапред. У А. Гавриловић, *Предшколске установе у Србији 1843-2000.*, 5-17. Београд: Службени гласник.

Клашња, С. (2008). Образовање. У Д. Вукмировић, R. Smith - Govoni (ур). *Студија о животном стандарду: Србија 2002 - 2007*, 99-118. Београд: Републички завод за статистику, World bank, Department for International Development. Доступно на: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/07/Studija-o-zivotnom-standardu-Srbija-2002-%E2%80%93-2007.pdf>

Коларевић, В. (11. децембар 2020). Рано васпитање и основно образовање у селима србије - статистика и стварност. Доступно на:

<http://www.socijalnoukljucivanje.gov.rs/blog/?p=10382>

Копас-Вукашиновић, Е. (2004). *Карактеристике и развој програма за предшколско васпитање и образовање у Србији*, одбрањена докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет. Доступно на:

[https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/DisertacijaE.Kopas-Vukasinovic%20DISERTACIJA.pdf?controlNumber=\(BISIS\)73904&fileName=E.Kopas-Vukasinovic%20DISERTACIJA.pdf&id=825&licenseAccepted=true](https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/DisertacijaE.Kopas-Vukasinovic%20DISERTACIJA.pdf?controlNumber=(BISIS)73904&fileName=E.Kopas-Vukasinovic%20DISERTACIJA.pdf&id=825&licenseAccepted=true)

Марјановић, М. (1997). 'Гастарбајтерско село' као сезонска заједница. У *Балканско село у променама и регионални рурални развој*, први међународни научни скуп "Балкански сусрети '95", 142-153. Београд: Југословенско удружење за социологију села и пољопривреде.

Марковић, П. Ј. (1997). Друштвено економски узроци и последице прекомерних миграција пољопривредног становништва. У *Балканско село у променама и регионални рурални развој*, први међународни научни скуп "Балкански сусрети '95", 170-176. Београд: Југословенско удружење за социологију села и пољопривреде.

Мацура, М. (1997). *Изабрани радови: становништво и развој*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милић, А. (2007). *Социологија породице: критика и изазови*. Београд: Чигоја штампа

Митровић, М. (2015). *Села у Србији: промене структуре и проблеми одрживог развоја*. Београд: РЗС. Доступно на:

http://media.popispoljoprivrede.stat.rs/2015/11/Sela_u_Srbiji.pdf

Младеновић, М., Панов, С. (2003). *Породично право*. Београд: Досије.

Пенев, Г, Предојевић - Деспић, Ј. (2019). Промене становништва Србије у постјугословенском периоду (1991-2017): важнији демографски аспекти. *Социолошки преглед* LIII (3): 1183-1216. DOI: [10.5937/socpreg53-21902](https://doi.org/10.5937/socpreg53-21902)

Радушки, Н. (2016). Утицај унутрашњих миграција на демографски развој Србије. *Социјална политика* 2/2016: 43-59. <https://doi.org/10.22182/sp.22016.3>

Рајс, Р. А. (2019). Чујте, Срби. У Р. А. Рајс *О Србији и Србима*, Изабрана дела, књ. 4, прир. М. Пршић. Београд: Завод за уџбенике, Криминалистичко-полицијски универзитет.

Цвејић, С., Бабовић, М., Петровић, М., Богданов, Н., Вуковић, О. (2010). *Социјална искљученост у руралним областима Србије*. Београд: УНДП Србија - Сектор за инклузивни развој. Доступно на:

<https://www.secons.net/files/publications/38-Socijalna%20isklju%20C4%8Denost%20u%20ruralnim%20oblastima%20Srbije.pdf>

Чомски, Н. (2014). „Брисел је кривац за колапс демократије”. *НИИ*, 6. фебруар.

Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Шуваковић, У. (2019). Неки (друштвени) аспекти образовања у транзиционој Србији. *Социолошки преглед* LIII (3): 943-977. DOI: [10.5937/socpreg53-23765](https://doi.org/10.5937/socpreg53-23765)

Шуваковић, У. (2020). Уџбеник није роба или о последицама третирања уџбеника искључиво као производа који издавачу доноси профит. *Годишњак Српске академије образовања XVI/2020*: 146-158. Доступно на:

<http://www.sao.org.rs/documents/2021/Godisnjak%202020.pdf>

Извори

Закон о браку и породичним односима. *Службени гласник СРС* бр. 22/80, 24/84, 11/88 + 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01. Доступно на:

<http://www.podaci.net/z1/8122806/Z-bpodno03v8022-0518.html>

Закон о основама система образовања и васпитања. *Службени гласник РС* бр. 62/03 од 17.06.2003, 64/03 од 24.06.2003, 58/04 од 28.05.2004, 62/04 од 02.06.2004, 79/05 од 16.09.2005. Доступно на:

<https://bioloskiblog.files.wordpress.com/2012/08/zakon23.pdf>

МПНТР РС (фебруар 2021). *Стратегија образовања и васпитања до 2030*. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Доступно на:

http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/02/1-SROVRS2030_MASTER_0402_V1.pdf

Породични закон. *Службени гласник РС* 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html

ПУ Палилула (s.a.). Историјат предшколске установе. Доступно на: <https://pupalilula.rs/ustanovi/istorijat/nekad#r>

РЗС (2012). *Истраживање вишеструких показатеља у Републици Србији 2010. Финални извештај*. Београд: Републички завод за статистику. Доступно на:

<https://www.unicef.org/serbia/media/6271/file/MICS%204%20Istra%20C5%BEivanje%20vi%20C5%A1estrukih%20pokazatelja%202010..pdf>

РЗС, УНИЦЕФ (2019). *Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у руралним насељима у Србији, 2019, Извештај о налазима истраживања*. Београд: Републички завод за статистику и УНИЦЕФ. Доступно на:

<https://www.unicef.org/serbia/media/16056/file/MICS%206%20Istra%20C5%BEivanje%20vi%20C5%A1estrukih%20pokazatelja%20za%202019.%20godinu.pdf>

Uroš Šuvaković

**SOCIAL CHANGES AND NECESSITY FOR DEVELOPMENT OF INSTITUTIONALIZED
PRE-SCHOOL EDUCATION**

Summary

Social changes based on neoliberal capitalism have caused in the entire Europe the changes regarding the necessity for institutionalized pre-school education. It is the consequence of both the crisis of nuclear family – which has influenced the development of this necessity for the institutions of infant nurseries and day-care type in cities during the 20th century – and, even more, the crisis and destruction of wider family and system of family values in smaller surroundings (including rural), which is a contemporary phenomenon. Even surroundings that resisted for a long time to the necessity for institutionalized education of pre-school children – in the EU these are the regions with patriarchal manners of living like the south of Italy – now display the need for it.

Similar situation is present also in Serbia: although the “white Plague” takes its assessment, there is a growing need for the existence of day-care institutions, not only in cities, but also in rural surroundings.

Reasons are numerous and one should not look for them only in the “concentration of family” – the phenomenon described already by Dirkem – but also in the increased number of single-parent families, the increased number of families where both parents work, often on two jobs, “aging of villages” causing the youth to get employment in larger surroundings, also inability of the old to take care of the descents of their succeeders, etc. therefore, to this necessity should be responded, regarding Serbia, by expanding the network of pre-school educational institutions also to more rural and small city surroundings, which should be observed also as a measure for improving the population policy (not only pro-natal, but also anti-migrational on the relation village-city).